
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 371.5.016:821.161

DOI 10.31654/2663-4902-2022-PP-2-48-60

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри літератури,
методики її навчання, історії культури та журналістики
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

**ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗНАНЬ ТА УМІНЬ ШКОЛЯРІВ
ІЗ ДОПОМОГОЮ ФРЕЙМІВ**

Навчальний процес завжди потребує залучення засобів, які активізують розвивальну діяльність школярів. До них належить застосування фреймів, що дозволяє надати знанням і вмінням учнів системності, структурованості, а також включити дітей у процеси дослідження різних видів літературного матеріалу. Виникає потреба знайти «точки дотику» між традиційними в методиці вивчення словесності діяльними механізмами та додатковими дидактичними можливостями, які надають фрейми. Тому автор статті розв'язує завдання, що полягає в узгодженні процедурних компонентів уроку літератури з технологією фреймів, демонструє взаємодію шляхів аналізу художніх творів із навчальними моделями, що виникають у результаті застосування названого дидактичного прийому. Він описує наповнення як статичної, так і динамічної частини фреймів, підкреслює навчальну ефективність у випадку здійснення різних варіантів літературного аналізу, встановлює зв'язки з традиційними графічними моделями наочності. У статті продемонстровано, яким чином із допомогою фреймів можна забезпечити дослідницьку програму школярів на рівні сюжету, хронологу, композиції, образів-персонажів, художньої мови, тематики й проблематики, світоглядної стратегії письменника, жанрових та стильових особливостей тексту. Окремим моментом представлено роботу з історико-літературними матеріалами, зокрема із життєвим та творчим шляхом письменника, вивчення якого відбувається на хронологічній або тематичній основі. В усіх випадках фрейми дозволяють надати роботі школярів цілеспрямованості, а за умови неодноразовою повторюваності дослідницьких дій з однотипними видами навчального матеріалу вони стають ключовим моментом у закріпленні й застосуванні цілого ряду процедурних умінь.

Ключові слова: фрейм, шляхи аналізу літературного твору, сюжет, хронолог, персонажі, художня мова, тропи, тематика, проблематика, світогляд, жанр, стиль, процес, процедура.

Актуальність дослідження. Вивчення літератури передбачає багато напрямків різноманітної діяльності, сутністю яких є поглиблена дослідницька робота, спрямована на якісне сприймання та осмислення учнями художнього матеріалу. У такому контексті важливе значення має формування впорядкованих і структурованих знань про літературні об'єкти та способи їх дослідження. Із цієї метою доцільно застосувати систему фреймів, кожен із яких – схематичне представлення певного явища як цілісного утворення та процедури його вивчення, що відповідає обраному шляху аналізу художнього тексту. Тобто будь-який твір чи його елемент можна уявити як модель, яку слід закріплювати в пам'яті учнів у вигляді опорно-сигнального образу,

що включає в себе всі необхідні складники й допомагає зафіксувати контурні властивості явищ, що вивчаються. «Моделювання дає змогу наочно уявити об'єкт, проникнути в його глибину, розпізнати складові елементи й описати важливі теоретичні питання досліджуваної проблеми» [7, с. 86].

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття «фрейм» з'явилося завдяки американському вченому Марвіну Мінському, який займався проблемами штучного інтелекту. Воно певним чином стало продуктивним і для педагогічних наук, зокрема в дидактиці. Тут фрейм – це стиснута, упорядкована інформація, яку доцільно подавати у вигляді модулів, достатньо крупних блоків, що забезпечують процеси аналізу та синтезу й важливі з погляду формування системних знань та процедурних (дослідницьких або творчих) умінь. «Основні структурні елементи, що утворюють фундамент для розгортання процесів сприйняття, зберігання інформації, мислення й розробки мовних форм спілкування повинні бути більш крупними й мати більш чітку структуру; – пише М. Мінський, – їх фактичний і процедурний зміст слід тісно пов'язувати один з одним для того, щоб одержати можливість пояснювати феномен сили й швидкості людського мислення» [2, с. 6]. Отже, фрейми забезпечують як засвоєння й репродукцію набутих знань, так і стимулюють аналітичні процеси, необхідні для здійснення дослідницьких проєктів.

Науковий інтерес до технології фреймів у дидактиці існує постійно. Методисти багатьох дисциплін (Р. Гаврон, В. Гонтар, Н. Моргунова, С. Моргунова, І. Назаренко, О. Спірін, Є. Ткач, В. Шорко та ін.), намагаються використати названий підхід у вирішенні навчальних завдань, які виникають у межах їхніх навчальних предметів.

Про застосування фреймів у шкільному навчанні української літератури однією з перших сказала Г. Токмань. Вона згадала про основні вимоги до будови фрейму та націлила на дидактичні можливості, які він надає. За її словами, «його (фрейм – Ю.Б.) будують як наочну основу змісту і застосовують тоді, коли матеріал можна поділити на блоки, у кожному з яких є близькі за структурою і формою, але наповнені особливим змістом форми. Фрейми, наприклад, можна зробити при концентрованому вивченні літературних напрямків, однаково структурувавши конститутивні ознаки кожного: зображення світу; концепція людини; завдання літератури; засоби поетики» [9, с. 255]. Інші згадані науковицею засоби (блок-схема, таблично-матрична опора, синтетичний опорний конспект) теж перегукуються із технологією фреймів.

Група дидактів-лінгвістів (М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна) розглядають поняття «фрейм» в контексті когнітивної методики. Зокрема, вони пишуть про необхідність зменшення репродуктивних зусиль дітей і посилення інтелектуального розвитку школярів за рахунок упровадження різноманітних активних форм роботи, що стимулюють пізнавальні процеси. Технологія фреймів може виконати тут важливу роль, адже допомагає учням «здійснювати певну кількість когнітивних операцій, що формує вміння справлятися з вимогами процесуального характеру, тобто виконувати завдання відповідно до мети й технології» [4, с. 6]. Таке розуміння є актуальним не тільки для викладання мовознавчих дисциплін, але й літератури, яка надає широкі можливості для здійснення дослідження та творення художніх явищ, що відповідає природі когнітивної методики.

Варті уваги й напрацювання деяких учителів-словесників. Так, у публікації «Особливості фреймового структурування навчального матеріалу на уроках української мови та літератури» [5] Л. Полятикіна наочно продемонструвала особливості побудови фреймів для подієвого, пообразного та комбінованого шляхів аналізу літературного твору. У такий спосіб названий педагог поєднала технологію фреймів із провідною діяльнісною основою уроку літератури, що, на наш погляд, є перспективним напрямком наукового мислення в методиці навчання художньої словесності.

Використання фреймів слід пов'язувати і з проблемою схематичної наочності, яка давно відома вчителям (О. Желіба, А. Коржупова, Є. Пасічник, С. Семенів, Т. Чернецька та ін.). Адже вони дозволяють формувати системні уявлення про предмет вивчення в його багатовимірності. Поширеними в шкільній практиці є схеми в галузі теорії літератури, які спрямовані формувати комплексні знання про групи тропів, художніх стилів, жанрову структуру художнього твору тощо. У цьому контексті

перевагою фреймів є орієнтація школярів на діяльнісні сценарії, а не тільки на сприйняття статичних знань.

Формування цілей статті. Розробка фреймової технології для вивчення літератури є важливою з огляду на дидактичні потреби, які виникають у межах навчального предмету. Зокрема, існує необхідність створювати основу для цілісного розуміння школярами як художнього твору, так і його окремих елементів, а також для формування в учнів процедурних умінь, пов'язаних із здійсненням літературного аналізу та узагальненням його результатів.

Результати досліджень та їх обговорення. Специфіка дисципліни «Українська література» потребує власних підходів до використання названої технології. Застосовуючи систему фреймів, учитель-словесник завжди повинен розуміти провідне завдання – навчити школярів структурувати й досліджувати літературний матеріал, розуміти його як художню систему, у якій кожен компонент займає своє місце й пов'язаний з іншими. Ключовими поняттями при цьому є «рамка», «каркас» (саме так перекладають слово «*frame*» з англійської мови), «модель», а спосіб виконання – складання й використання графічно-схематичних зображень, у яких презентовано певні структурні утворення і способи їх осмислення (аналізу) та узагальнення (синтезу). «Аналіз літературних джерел, пов'язаних з дослідженням ефективності різних способів осмислення і запам'ятовування інформації, дозволив встановити, що суттєво впливають на засвоєння і збереження знань її «стискання» і «візуалізація», які технологічно можуть досягатися різними способами. До найбільш уживаних у практиці навчання ... відносять схемно-знакові моделі подання навчальної інформації» [11, с. 216].

Технологія фреймів потребує усвідомлення їх структурних елементів та накреслення мети застосування. Зокрема, необхідно розуміти, що фрейми спрямовані на фіксацію стереотипних (стандартних) ситуацій, а також надають інструкцію щодо розв'язання типових завдань [8, с. 88; 6, с. 771]. Тому їх називають «фіксованою системою параметрів, які характеризують той чи інший об'єкт», «структурою інформаційних даних», «сіткою вузлів і зв'язків між ними», «фреймовою сіткою» [6], у них виділяють ядро тощо. Учитель повинен розуміти всі стандартні ситуації, у які учні можуть потрапляти під час вивчення літератури. На наш погляд, це в першу чергу стосується використання типових у методиці навчання шляхів аналізу художніх творів та вивчення історико-літературних джерел. У межах кожного шляху існує свій набір уніфікованих видів дослідницької та творчої діяльності, які учні можуть періодично виконувати. «Підґрунтям їхнього (фреймів – Ю.Б.) структурування є принцип повторного переживання, тобто вторинної актуалізації життєвих сценаріїв, які прикладаються й адаптуються до прочитаного чи почутого і забезпечують ефективність рецепції інформації» [6, с. 772]. Отже, чим більше повторень певних видів роботи, тим більша навчальна ефективність. Важливо створювати такі фрейми, які надають учням стандартну інформацію і стандартні механізми опрацювання художніх творів і які можна задіяти в нових умовах, тобто в ситуаціях вивчення наступних літературних джерел, схожих своїми параметрами з попередніми.

Важливим елементом фреймів є «порожні рольові позиції» (слоти, які треба розуміти як гнізда, ланки, комірки). Їх необхідно заповнити одержаними даними, що стосуються предмета вивчення, і які з'являються в результаті осмислення учнями літературних текстів. Це означає, що фрейми поєднують у собі змістову інформацію і процедуру опрацювання. У поданих нижче фреймах змістову інформацію виділено жирними шрифтом, вона є фіксованою для всіх однотипних ситуацій; порожні слоти учні мають заповнювати самостійно, заносючи туди результати опрацювання літературного твору. Неодноразове використання кожного фрейму веде до закріплення системи актуальних у конкретному випадку знань та умінь. С. Суботін підкреслює, що фрейми можна оформлювати в різних графічних зображеннях, але найкраще їм надавати вигляду таблиці.

Крім того, застосування фреймових графічних схем є способом організації як аналізу, так і синтезу. За словами Є. Пасічника, «наочність у навчанні може забезпечувати успіх лише тоді, коли вона диктується логікою навчального процесу» [3, с. 355]. В умовах аналізу школярі мають самі або разом з учителем створювати фрейми,

виділяючи в тексті необхідні складники, давати їм оцінку й закріплювати в графічному зображенні. Така робота дозволяє забезпечити досить ретельне опрацювання учнями літературних джерел. Синтетичний підхід полягає в тому, що словесник пропонує фрейм-графічне зображення в готову вигляді, що на початковому етапі роботи сприяє формуванню цілісних уявлень про явище й дозволяє перейти до його більш детального осмислення.

Для кожного зі шляхів аналізу літературного твору особливості графічно-схематичних зображень набувають окремого вигляду й потребують як стандартних, так й індивідуальних рішень, адже формування системних уявлень про предмет передбачає виконання ряду важливих дій:

1. Оприявлення та деталізацію того, що треба вивчити, виділення в ньому менших частин.

2. Установлення внутрішніх зв'язків та послідовності між елементами.

3. Визначення художньої функціональності художніх компонентів у межах визначеної рамки (всього тексту або його елемента).

4. Створення графічно-схематичного зображення (здебільшого таблиці), яке унаочнює обрану структуру, її основні контури.

5. Представлення в цих зображеннях двох видів інформації: уже відомої учням (як правило, теоретичної) і нової (її дає кожен наступний ще не вивчений літературний твір), що певним чином повинна бути пов'язана з уже набутими знаннями, які в даному випадку виступають як стереотипні; при цьому перший вид інформації (стереотипної) виконує роль своєрідного провідника у світ нового. «Стереотипність Ф. полегшує не лише збереження інформації, а й пізнання нової, адже розум звичайно інтерпретує дані в термінах раніше набутих даних і призначених для опису структур, до яких належать Ф.» [6, с. 771].

6. Забезпечення процесуального (процедурного) аспекту, тобто спрямування дослідницьких дій, адже учні повинні виступати не тільки споживачами готових знань, але й тими, хто самостійно вивчає художні явища. «*Сутність розв'язкового навчання* полягає в тому, що суб'єкт уміння не тільки засвоює конкретні знання, навички та вміння, але й опановує способи дій» [12]. У такому випадку фрейм стає основою для організації інтелектуальної діяльності під час аналізу літературних творів.

Учитель може використовувати на уроці вже готові запропоновані ним фрейми. Це дозволяє формувати первинні системи уявлення школярів про художні об'єкти, після чого відбувається перехід до аналізу виділених складників та зв'язків між ними. «Завдяки структурі (структурність – одна з ключових властивостей фреймів – Ю.Б.), те, що уявлення дає в неясному вигляді і у формі одночасності, виявляється доступним для аналізу» [10, с. 198].

Однак, на наш погляд, більш продуктивно включати учнів у створення фреймів як один із варіантів самостійної роботи. Така діяльність сама по собі підвищує системність мислення, яке, перебуваючи в межах пропонованих координат, набуває чіткої визначеності, орієнтованості та структурованості.

Крім того, будь-який фрейм, що унаочнює художню систему літературного тексту чи його елементи, повинен мати статичну (фіксовану) та динамічну (змінну) частини. Перша є сталою й відображає типове загальнотеоретичне розуміння певної художньої структури. Друга – індивідуальна й стосується тільки твору, що вивчається, а тому існує потреба її формувати під час текстуальної роботи, заповнюючи відповідні порожні слоти. «Верхні рівні» фрейма чітко визначені, адже утворені такими поняттями, які завжди справедливі у відношенні до пропонованої ситуації. На більш низьких рівнях існує багато особливих вершин-терміналів або «ланок», які повинні бути заповнені характерними прикладами або даними» [2]. При цьому завжди слід виділяти художній елемент, що виступатиме центром структури (фрейму), навколо якого й у зв'язках із яким функціонують інші елементи.

Послідовність розвитку відповідних умінь школярів така:

1. Створення фреймів, що відображають структури, які є конкретно текстуальною частиною художньої картини: подієвий аналіз – епізод, експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка; композиційний аналіз – зовнішньоконпозиційна частина, епізоди, які в неї входять; хронотопний аналіз – окремий хронотоп, його

деталі; словесно-образний аналіз – семантично марковані мовні конструкції, що перебувають між собою в системній єдності.

2. Створення фреймів, присвячених структурам, які мають наскрізний концептуальний характер у межах цілого твору: проблемно-тематичний аналіз – тема або проблема, художні компоненти, що допомагають їх виразити; ідеаційно-концептуальний та філософський аналіз – світоглядна система твору й засоби її втілення; структурно-стильовий аналіз – стильова система твору та засоби її презентації.

3. Створення фреймів для унаочнення цілісної художньої системи твору: жанровий аналіз – усі структурні рівні тексту в їх жанровій специфіці.

Одним із перших суто технічних можливостей, які треба розвивати в школярів, є здатність опрацьовувати окремих епізод, усвідомлюючи його як окрему рамку в межах літературного тексту. Подієвий аналіз, для якого така діяльність є обов'язковою, спрямовує до вивчення системи епізодів-рамок, із яких складається цілісне художнє утворення тексту. При цьому учні повинні розуміти, що в епізоді треба виділити й презентувати найбільш важливі елементи, що підлягають осмисленню. В основі фреймового зображення має бути головне, те, що вчитель та учні вважають в епізоді центральним (для подієвого аналізу – подія). Фрейм, зокрема, може поставати у вигляді таблиці, у якій розміщені всі важливі для осмислення епізоду елементи.

Фрейм для опрацювання окремого епізоду епічного твору

Елементи епізоду	Їх текстуальні зразки (заповнюють учні)	Коротка характеристика кожного елемента (заповнюють учні)
Подія	Назвати подію	Описати сутність та перебіг
Хронотоп	Назвати час і місце події	Виділити важливі деталі, дати їм оцінку
Конфлікт	Назвати, у чому він полягає	Розкрити, як виявляє себе в епізоді
Учасники події	Назвати відповідних персонажів	Окреслити поведінку під час події, визначити, як себе виявляють
Мова	Виділити мовні звороти, найбільш важливі в зображенні події	Пояснити їх зміст
Тема / проблема	Назвати проблему, яка означена в епізоді	Окреслити, як вона себе виявляє в епізоді, які елементи для цього задіяні
Світоглядна система	Визначити світоглядні орієнтири письменника в епізоді (космо-, тео-, антропо-, соціо- або націоцентризм)	Осмислити, як вони виражені в епізоді, установити, які ідеї висловив письменник
Стиль	Назвати, із залученням елементів якого художнього стилю створено епізод	Окреслити, як вони себе виявляють в епізоді, назвати приклади
Жанр	Назвати, які жанрові особливості тексту відображені в епізоді	Окреслити, як вони себе виявляють в епізоді, назвати приклади

Наведене графічно-схематичне утворення дозволяє націлити школярів на продуктивний аналіз, сформувані цілісне уявлення про структуру епізоду, його змістові й формальні особливості. Обсяг фрейму може варіюватися залежно від вікових можливостей дітей, набувати об'ємності відповідно до збільшення літературно-дослідницьких умінь і навичок. Аналогічного вигляду набувають фрейми, присвячені і таким структурним елементам сюжету, як експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, зовнішньоконпозиційним частинам (композиційний аналіз) та часопросторовим утворенням (хронотопний аналіз).

Зміст фреймів, що використовуються в межах пообразного аналізу, значною мірою зумовлений видом обраної характеристики літературного героя. Кожен вид передбачає окремий підхід до осмислення образу, а тому й структурування матеріалу завжди відбувається за певною схемою, що відображає спосіб аналізу персонажа. У різних випадках системотворчими чинниками стають риси внутрішнього світу, структурні елементи людської психології (пам'ять, мислення, сприймання, компетентність, досвід, цінності, рішення, мотиви, потреби, емоції, почуття, бажання, враження, переживання, світосприйняття, спрямованість, воля, Я-концепція, звички, здібності тощо), частини стандартної літературознавчої схеми аналізу (ім'я, портрет, дії та вчинки, думки та почуття, особливості мови, оцінка іншими персонажами чи автором, оцінка характеру та типу героя), елементи композиції сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), складники якої пов'язані з розвитком характеру й поведінки героя, хронотопна будова тексту (у тих випадках, коли часопросторові утворення мають важливе значення для характеристики образу), етапи людської біографії (народження, дитинство, юність, зрілість, старість, смерть), системи «викликів» і «відгуків», які мали місце в житті персонажа, теми й проблеми, для втілення яких використано образи літературних героїв, статусні ролі (родинно-рольові, соціальні, гендерні, професійні, творчі тощо) та ін. Названі елементи є усталеними (каркасними) в графічно-схематичними утвореннями. Натомість змінними компонентами є приклади текстуального втілення. У відповідних частинах фрейму учні фіксують дані, отримані з конкретного твору. Там також має бути пояснення, які психологічні якості і як саме демонструє герой, які засоби мистецтва слова беруть участь у його творенні, яким він постає на етапах розгортання сюжету, своєї біографії, у протистоянні з «викликами», яка його функція в реалізації тем та проблем, світоглядних настанов письменника, жанрових та стильових вимог. Наприклад, статусно-рольова характеристика дозволяє створити фрейм із такими структурними утвореннями.

Фрейм для статусно-рольової характеристики персонажа

Персонаж	Статусні ролі (учні опрацьовують тільки ті, які наявні в тексті)	Текстуальні зразки, які засвідчують особливості виконання ролей персонажем (заповнюють учні)	Оцінка персонажа на основі виконання ним статусних ролей (заповнюють учні)
Назвати	Вікові	Цитатний матеріал	Особиста думка учня: Як герой виконує роль? Наскільки успішно? Як себе при цьому виявляє?
	Гендерні	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Родинно-родові	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Професійні	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Творчі	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Соціальні	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Національні	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Релігійні	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Суспільно-політичні	Цитатний матеріал	Особиста думка учня

Теоретичною основою для словесно-образного аналізу є система тропів та стилістичних фігур. Вони й утворюють каркас конструкції фрейму, спрямовуючи учнів систематизувати аналізований літературний матеріал на основі мовних засобів, які в ньому є. Головне завдання у створенні таких фреймів – закріпити в пам'яті дітей досить широкі дані про засоби словесного вираження, навчити їх визначати в літературних текстах тропи та стилістичні фігури на основі специфічних «внутрішніх

механізмів», пояснювати художню роль. Зазначена робота може відбуватися з 5 по 11 клас. Частина фрейму слід збагачувати протягом навчальних років відповідно до накопичення школярами знань про нові засоби словесної виразності, способи утворення, які складають їх основу. Неодноразово повертаючись до названого фрейму в різних класах середньої школи, учні закріплюють необхідну інформацію, розширюють структуру своїх уявлень про тропи та стилістичні фігури, систематизують їх. Виходячи зі змісту сучасних програм з української літератури, основний набір понять для утворення фрейму такий:

5 кл.: Гіпербола + Порівняння + Епітет + Метафора + Персоніфікація.

6-8 кл.: Гіпербола + Порівняння + Епітет + Метафора + Персоніфікація + Рефрен + Анафора.

9 кл.: Гіпербола + Порівняння + Епітет + Метафора + Персоніфікація + Рефрен + Анафора + Гротеск + Контраст.

10 кл.: Гіпербола + Порівняння + Епітет + Метафора + Персоніфікація + Рефрен + Анафора + Гротеск + Контраст + Символ.

11 кл.: Гіпербола + Порівняння + Епітет + Метафора + Персоніфікація + Рефрен + Анафора + Гротеск + Контраст + Іронія + Архетип + Оксиморон.

Як видно, теоретичні знання школярів у сфері мовних засобів постійно прирощуються. Відповідно це веде до збільшення інформації у фреймах. Неодноразове використання фреймових графічно-схематичних зображень в умовах нового літературного матеріалу створює передумови для закріплення знань про тропи та стилістичні фігури, умінь їх використовувати під час словесно-образного аналізу.

Так, протягом 10 класу учні можуть використовувати стандартизований фрейм, спрямований на закріплення знань і вмінь опрацьовувати тропи, стилістичні фігури та інші види художньої образності. Цей фрейм буде корисний під час вивчення поетичних творів або фрагментів епічних. Набір, означених у ньому словесних засобів, здебільшого перевищує потенційну кількість в конкретному творі. Тому учні заповнюють тільки ті частини, які відповідають художньому змісту аналізованого тексту.

Фрейм – словесно-образний аналіз тексту

Назва твору	Тропи й стилістичні фігури	Теоретичне визначення тропів і стилістичних фігур (здійснює вчитель або учні залежно від ступеня готовності)	Приклади з літературного твору (вибирають учні)	Інтерпретація змісту, пояснення художньої ролі (здійснюють учні)
1	2	3	4	5
Назва-ти	Епітет	Художнє означення предмета	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Метафора	Перенесення властивостей з одного предмета на інший	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Персоніфікація (різновид метафори)	Надання предмету людських властивостей	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Порівняння	Зіставлення предметів на основі їх схожості	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації

Продовження таблиці

1	2	3	4	5
	Гіпербола	Перебільшення властивостей	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Символ	Знак, що позначає предмет, не маючи з ним схожості, подібності	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Рефрен	Повторення слів або рядків у вірші	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Анафора	Єдинопочаток різних рядків, що полягає у повторі мовних засобів	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Гротеск	Засіб комічного, що полягає в явному перебільшенні, поєднанні протилежностей, доведенні до фантастичності	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації
	Контраст	Різде протиставлення	Цитатний матеріал	Результати учнівської інтерпретації

Застосування фреймів у процесі проблемно-тематичного, ідеаційно-концептуального, філософського шляхів аналізу спрямоване не тільки на осмислення учнями змістового потенціалу художнього тексту, але й установлення ролі цілого ряду елементів, що беруть участь у створенні світоглядного поля літературного матеріалу. Фрейми включають визначення й констатацію тем, проблем, світоглядно-філософських засад, якими користувався письменник, засобів їх вираження, а також пояснення ролі елементів, які задіяні в тексті з метою художнього оприявлення аналізованих тем та світоглядних домінант. Постійні компоненти фрейму, фіксуючи увагу школярів відповідним чином, сприяють закріпленню знань про те, як саме утворюється проблемно-тематичний та світоглядний потенціал літературного матеріалу з допомогою набору обраних художніх засобів. Змінні частини фрейму оновлюються під час вивчення наступних літературних творів і повторного використання названих шляхів аналізу. Адже осмислення ще невідомих художніх зразків завжди ставить учнів і в нові дослідницькі умови, які легше пройти, якщо у свідомості існує стала структурована система уявлень про те, що треба опрацювати.

У межах структурно-стильового аналізу використання фреймів виконує роль систематизації знань про властивості художніх стилів, а також стимулює розвиток відповідних дослідницьких умінь. Майже всі частини фрейму в результаті мають стати змінними, які учні заповнюють самі. Проте на початкових етапах вивчення певної течії чи напрямку школярі одержують повну інформацію про їх питомі риси у структурованому вигляді. Опираючись на ці дані, вони здійснюють перші спроби опрацювати тексти відповідного стильового спрямування. Під час зустрічі з наступними творами, написаних у межах цього ж стилю, доцільно переводити учнів у стан, коли вони самі формують фрейм в усіх його складниках, виходячи з уже сформованих

Фрейм – проблемно-тематичний аналіз тексту

Тема/проблема, світоглядна домінанта (визначають учитель і учні)	Персонажі (називають учні)	Текстуальний матеріал, що унаочнює зв'язок персонажа з темою/проблемою (заповнюють учні)	Висновок про тематичну чи світоглядну роль образів (здійснюють учні)
Назвати	Персонаж 1	Цитатний матеріал	Особиста думка учня: У чому полягає зв'язок між персонажем і темою? Яка роль героя в її вираженні? Навіщо він потрібен з погляду її реалізації?
	Персонаж 2	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Персонаж 3	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	І т.д.	Цитатний матеріал	Особиста думка учня

уявлень. Цінними для такої роботи треба вважати тексти, які дозволяють використовувати повторно набуті знання та уміння. Наприклад, це може стосуватися неоромантизму, адже його властивості помітні в цілому ряді творів, уключених до шкільних програм із літератури: поемах І. Франка «Мойсей» і «Легенда про вічне життя», драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Отже, тут існує досить широкий навчальний простір для неодноразового використання фрейму, що закріплює знання школярів про назване стильове явище.

Фрейм – структурно-стильовий аналіз тексту
(на прикладі неоромантизму)

Художній стиль	Художні властивості стилю (заповнює вчитель або учні залежно від здатності виконати таку роботу)	Текстуальні зразки (заповнюють учні)	Висновок про особливості вираження в літературному творі
Неоромантизм	Естетизм і аристократизм	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Утвердження високих морально-етичних цінностей	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Культ сильної, неординарної особистості	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Елементи символізму	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Міфологічні образи та сюжети	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Історична проблематика	Цитатний матеріал	Особиста думка учня
	Напружений сюжет, сповнений небезпек, у якому поруч із людьми можуть діяти надприродні сили і т.д.	Цитатний матеріал	Особиста думка учня

Жанровий аналіз, який забезпечує найбільш комплексний розгляд літературного твору, потребує застосування фреймів, що дозволяють структурувати знання про відповідні властивості художнього матеріалу, виражені на різних змістових та формальних рівнях тексту: сюжету, композиції, хронотопу, персонажів, мови, тематики й проблематики, світоглядних настанов письменника. Названі поняття забезпечують каркас фрейму. Поруч з ними мають знаходитися дані про жанрові вимоги до кожного з художніх рівнів. У такому випадку фрейм забезпечує комплексні уявлення про особливості кожного жанру. Завдання школярів – створити належну доказову базу, намагаючись довести жанрову належність літературного твору. Вони накопичують текстуальний матеріал, знаходячи в ньому необхідні зразки жанрового вираження. Зокрема, фрейм, присвячений жанровому аналізу новели, може набути такого вигляду.

Фрейм – жанровий аналіз тексту (на прикладі новели)

Жанр	Структурні рівні тексту	Жанрові вимоги	Текстуальні зразки (заповнюють учні)
Новела	Сюжет	Гострий, динамічний, у його основі – здебільшого одна поворотна в житті героїв подія, часто трагічна	У чому полягають особливості сюжету твору й, зокрема, поворотної події?
	Хронотоп	Локалізація в часі й просторі	Дати коротку оцінку часу й місцю
	Персонажі	Сформовані характери, драматичність долі, здатність здійснити неординарний вчинок	Розкрити на прикладі літературних героїв твору
	Мова	Яскраві мовно-художні деталі	Продемонструвати приклади, розкрити їх зміст
	Теми й проблеми	Складні психологічні та соціальні проблеми	Визначити теми й проблеми

Новела як жанрове утворення – це той навчальний матеріал, який у курсі з української літератури для старшої школи повторюється досить часто. Тому наведений фрейм може набувати різного вигляду. Перші спроби його застосування під час вивчення новел М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської, В. Винниченка (10 кл.) потребують націлювання учнів і на структурні рівні тексту, і на жанрові вимоги до них. Колонки 2 і 3 вчитель надає в уже заповненому вигляді. Наступний етап використання (опрацювання новел Миколи Хвильового, Ю. Яновського, Олесея Гончара, Г. Тютюнника в 11 класі) доцільно ускладнювати тим, що фрейм не міститиме жанрових вимог до структурних рівнів новели. Колонки 3 і 4 учні заповнюють самостійно.

Під час роботи з історико-літературними матеріалами особливо цінним є навчити школярів усвідомлювати людську й творчу неповторність письменника, своєрідність літературного періоду. Це може відбутися тільки за умови володіння учнями комплексу необхідних інтелектуальних здобутків. Структуровані знання полягають у тому, що учні усвідомлюють основні історико-літературні теми й відповідні їм факти, установлюють між ними зв'язки. Отже, застосування фреймів дозволяє використовувати тематико-фактографічний підхід під час опрацювання історико-літературних джерел із метою формування цілісних уявлень про творчий феномен митця, основні його грані та місце в історії літератури. «Історико-літературний синтез – це дисципліна, яка займається описом одного з фрагментів історико-літературного процесу...» [с. 60]. Тому окрема частина фрейму (колонка 2) повинна націлювати на тематичні аспекти (під час перших спроб їх розгортає вчитель) матеріалу, які школярі підкріплюють самостійно підібраними фактами (колонка 3). У результаті може

з'явитися багатогранне розуміння того, що вивчається. Пізніше учні-старшокласники здатні і тематизувати, і фактографізувати історико-літературну інформацію самостійно, формуючи опис основних аспектів біографії митця і відповідно структуруючи їх.

Фрейм для опрацювання історико-літературного біографічного матеріалу

Ім'я письменника	Біографічні теми (визначають вчитель або учні залежно від їх готовності виконати таку роботу)	Біографічні факти (визначають і коментують учні)
Назвати	Біографічна тема 1	Набір відповідних фактів
	Біографічна тема 2	Набір відповідних фактів
	Біографічна тема 3	Набір відповідних фактів
	І т. д.	

Наприклад, зміст відповідного фрейму за біографічним матеріалом «Максим Рильський» повинен включати такі теми й відповідні їм факти: **тема 1:** у лоні світової культури (був членом групи «неокласиків», які орієнтувалися на кращі здобутки світової культури; багато перекладав з інших мов; використовував класичні поетичні форми, вироблені світовим письменством; захоплювався символізмом); **тема 2:** життя в умовах радянського режиму (відбув річне ув'язнення; залишився в живих серед багатьох знищених письменників свого часу; зазнавав нищівної політично заангажованої критики з боку провладних літературознавців; писав твори на догоду сталінському політичному режиму; займав посаду директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії; був нагороджений Державною та Ленінською преміями СРСР).

Висновки. Отже, застосування фреймів дає змогу формувати системні уявлення школярів про різні види навчального матеріалу в умовах використання основних шляхів аналізу, які є продуктивними для вивчення художніх та історико-літературних текстів. Його провідним методом є синтез, який дозволяє надати знанням учнів цілісного і водночас структурованого вигляду, включити до їх складу найбільш необхідну інформацію, а потім перевести школярів в ситуацію конкретних аналітичних дій.

Фрейми є корисними на різних етапах навчального процесу. В умовах засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок вони повинні поставати у вигляді, що максимально націлює на виконання первинних дослідницьких дій. Спрямування учнів – основна функція в такому разі. Для цього фрейми слід наповнювати теоретичною інформацією, а також розкривати в них механізми опрацювання літературного матеріалу. Застосування знань та умінь передбачає, що школярі заповнюють основні частини фрейму самостійно, виявляючи тим самим готовність виконувати певну дослідницьку програму. На основі цього виникають передумови для контролю й корекції здобутих учнями результатів, що постають у вигляді, який сприяє їх узагальненню та систематизації. Повторюваність у використанні однотипних фреймів – запорука закріплення в учнів як певного кола знань, так і вмінь, необхідних для аналізу художніх текстів.

Література

1. Зьомек Є. Методологічні проблеми історико-літературного синтезу. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI століття. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 56–86.
2. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва: Энергия, 1979. 152 с.
3. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
4. Пентиліук М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–8.

5. Полятикіна Л. Особливості фреймового структурування навчального матеріалу на уроках української мови та літератури. Солоне, 2015. 16 с. URL: <https://www.slideshare.net/polyatikinalyubov/ss-57697499> (дата звернення: 13.04.2022).
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля; Київ, 2011. 844 с.
7. Семенов О. М. Формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників: теорія і практика: монографія. Суми: Ніко, 2014. 254 с.
8. Суботін С. О. Подання й обробка знань у системах штучного інтелекту та підтримки прийняття рішень: навч. посібн. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 341 с.
9. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в школі. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 312 с.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Москва: Прогресс, 1977. 488 с.
11. Шарко В. Д. Фреймовий підхід до формування в учнів основних елементів фізичних знань. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2017. Вип. 57. С. 215–226.
12. Ягупов В. В. Педагогіка. Київ: Либідь, 2002. 560 с. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23 (дата звернення: 13.04.2022).

References

1. Zomek Je. (2008). *Metologichni problem istoriko-literaturnogo syntezu. Teorija literatury v Polshchi. Antologija tekstiv. Druga polovyna XX – pochatok XXI stolitta* [Methodological problems of historical and literary synthesis. Theory of literature in Poland. Anthology of texts. The second half of the XX – the beginning of the XXI century]. Kyiv: Vyd. Dim «Kyjevo-Mogylanska akademija» [in Ukrainian].
2. Minskij, M. (1979). *Frejmy dla predstavlenija znanij* [Frames for knowledge representation]. Moscow: Energija [in Russian].
3. Pasichnyk Je. *Metodyka vykladanna ukrajinskoji literatury v serednih navchalnyh zakladah* [Methods of teaching Ukrainian literature in secondary schools]. K. Lenvit, 2000. 384 p. [in Ukrainian].
4. Pentyluk, M., Nikitina, A. & Goroshkina, O. (2004). *Kontsheptchija kognityvnoji metodyky navchanna ukrajinskoji movy* [The concept of cognitive methods of teaching the Ukrainian language]. *Dyvoslovo – Miraculous*, 8, 5–8 [in Ukrainian].
5. Polatykina, L. (2015). *Osoblyvosti frejmovogo strukturuvanna navchalnogo material na urokah ukrajinskoji movy ta literatury* [Features of frame structuring of educational material in lessons of Ukrainian language and literature]. Solone. URL: <https://www.slideshare.net/polyatikinalyubov/ss-57697499> (data zvernenna: 13.04.2022) [in Ukrainian].
6. Selivanova, O.O. (2011). *Lingvistychna entzhyklopedija* [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkilla-K [in Ukrainian].
7. Semenog, O.M. (2014). *Formuvanna doslidnytzkyh umin u majbutnih uchyteliv-slovesnykiv: teorija i praktyka* [Formation of research skills in future teachers of vocabulary: theory and practice]. Sumy: Niko [in Ukrainian].
8. Subotin, S.O. (2008). *Podanna j obrobka znan u systemah shtuchnjgo intelektu ta pryjnatja rishen* [Submission and processing of knowledge in artificial intelligence systems and decision support]. Zaporizha: ZNTU [in Ukrainian].
9. Tokman, G.L. (2012). *Metodyka navchanna ukrajinskoji literatury v shkoli* [Methods of teaching Ukrainian literature at school]. Kiyv: VTZ: «Akademija» [in Ukrainian].
10. Fuko, M. (1977). *Slova i veshchi. Arheologija gumanitarnykh nauk* [Words and things. Archeology of the Humanities]. Moscow: Progress [in Russian].
11. Sharko, V.D. (2017). *Frejmovyj pidhid do formuvanna v uchniv osnovnykh elementiv fizychnykh znan* [Frame approach to the formation of students' basic elements of physical knowledge]. *Pedagogichni nauky: realiji ta perspektyvy – Pedagogical sciences: realities and prospects*, 57, 215–226 [in Ukrainian].
12. Jagupov, V.V. (2002). *Pedagogika* [Pedagogy]. Kiyv: Lybid. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23 (data zvernenna: 13.04.2022) [in Ukrainian].

Bondarenko Y.

Doctor of pedagogical sciences, Professor of the literature, its teaching methodology,
history of culture and journalism
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

FORMATION OF LITERARY KNOWLEDGE AND SKILLS OF SCHOOLCHILDREN WITH THE HELP OF FRAMES

The educational process always requires the involvement of tools that enhance the developmental activities of students. These include the use of frames, which allows to make students' knowledge and skills systematic, structured, as well as to include children in the study of different types of literary material. There is a need to find "points of contact» between traditional in the methodology of studying literary activity mechanisms and additional didactic opportunities provided by frames. Therefore, the author solves the problem contained in the agreed procedural components of the literature lesson with frame technology, demonstrates the interaction of ways of analyzing works of art with educational models, which are carried out as a result of the application of this didactic technique. He describes the filling of the static and dynamic part of the frames, develops learning efficiency in performing various versions of literary analysis, establishes a connection with traditional graphic models. The article shows how, with the help of frames, research program of students at the level, chronotope of composition, images of characters, artistic language, themes and issues, worldview strategy of the writer, genre and style features of the text. A separate point is the work especially with the written and creative way, the study of which takes place on a chronological or thematic basis. In all cases, frames can give students the work of purposefulness, and if repeated research activities with the same type of educational material, they become a key point in the consolidation and application of a number of procedural skills.

Key words: frame, ways of analysis of a literary work, plot, chronotope, characters, artistic language, trails, themes, issues, worldview, genre, style, process, procedure.